

R O C Z N I K

B I B L I O T E K I

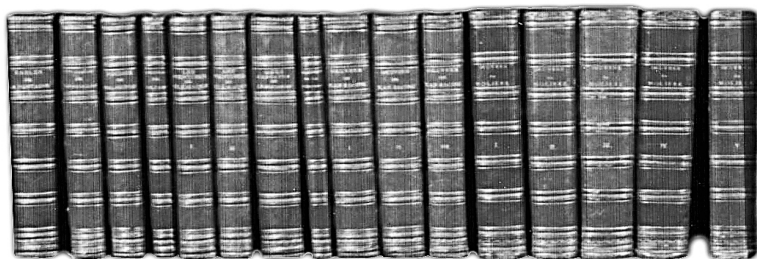
N A R O D O W E J

THE NATIONAL

LIBRARY

YEARBOOK

XLIV



National Library
Warszawa 2013

R O C Z N I K
B I B L I O T E K I
N A R O D O W E J

XLIV



Biblioteka Narodowa
Warszawa 2013

Rada naukowa

Paulina Buchwald-Pelcowa, Roman Chymkowski, Tomasz Makowski,
Monika Mitera, Sigitas Narbutas, Grzegorz Płoszajski

Redaktor naczelny

Tomasz Makowski

Projekt okładki

Wiktor Jędrzec

Opracowanie typograficzne

Andrzej Tomaszewski

Redakcja tomu

Łukasz Kozak

Jacek Krawczyk

Redaktor techniczny

Andrzej Dybowski

Tłumaczenie z języka rosyjskiego

Krystyna Kuśpit

Tłumaczenie streszczeń na język angielski

John Cornell

Adres redakcji

Biblioteka Narodowa

Sekretariat Naukowy

al. Niepodległości 213, 02-086 Warszawa

www.bn.org.pl

ISSN 0083-7261

Biblioteka Narodowa. Warszawa 2013

Nakład 300 egz.

Druk: Zakład Poligraficzny Moś i Łuczak sp.j.

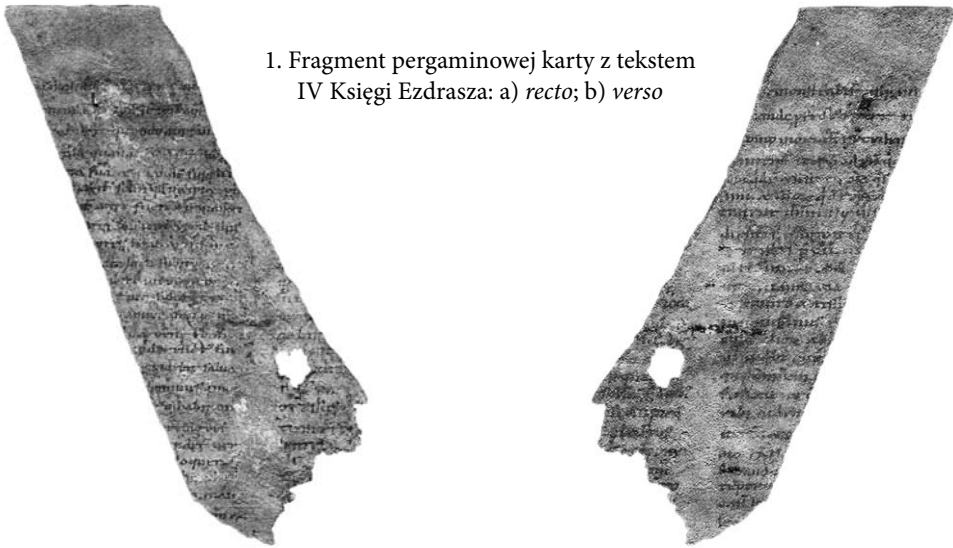
ul. Piwna 1, 61-065 Poznań

Tomasz Płóciennik

Apokalipsa w latrynie, czyli o odkryciu fragmentu pergaminowej karty zawierającej tekst IV Księgi Ezdrasza na parceli Głównego Miasta w Gdańsku¹

W dniu 13 stycznia 2009 roku, podczas badań wykopaliskowych gdańskiego Muzeum Archeologicznego prowadzonych pod kierunkiem Krzysztofa Dyrdy na parceli przy ulicy Kleszej 4 w Gdańsku, znaleziony został w wypełniku latryny, w warstwie 644 – wśród licznych innych zabytków – fragment karty pergaminowej, dwustronnie zapisanej w dwóch kolumnach minuskułą łącińską (**il. 1 a-b**).

Budowa latryny (typ 4) datowana jest na XIV-XV wiek, zabytki z wypełnika – na czas od XIV do XVII wieku (większość na wiek XV)². Badanie fragmentu karty metodą radiowęglową (C-14) wykonane w październiku



1. Fragment pergaminowej karty z tekstem IV Księgi Ezdrasza: a) *recto*; b) *verso*

¹ Dziękuję dr. Henrykowi Panerowi, dyrektorowi Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, za udostępnienie mi omawianego tu zabytku i zgodę na jego opracowanie.

² Na podstawie informacji uzyskanych od Renaty Sylki z sekretariatu Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

2010 roku w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym wskazało na 68,2% prawdopodobieństwa datowania na lata 1400-1438 oraz na zsumowane 95,4% prawdopodobieństwa – na lata 1319-1351 (16,4%) lub 1390-1445 (79,0%).

Znaleziony fragment karty ma następujące wymiary:

- szerokość: 27-38 mm;
- wysokość (liczoną prostopadłe do górnej, zachowanej krawędzi karty): 96 mm;
- długość (liczoną równoległe do bocznych krawędzi zachowanego fragmentu): 106 mm;
- powierzchnię ok. 30 cm².

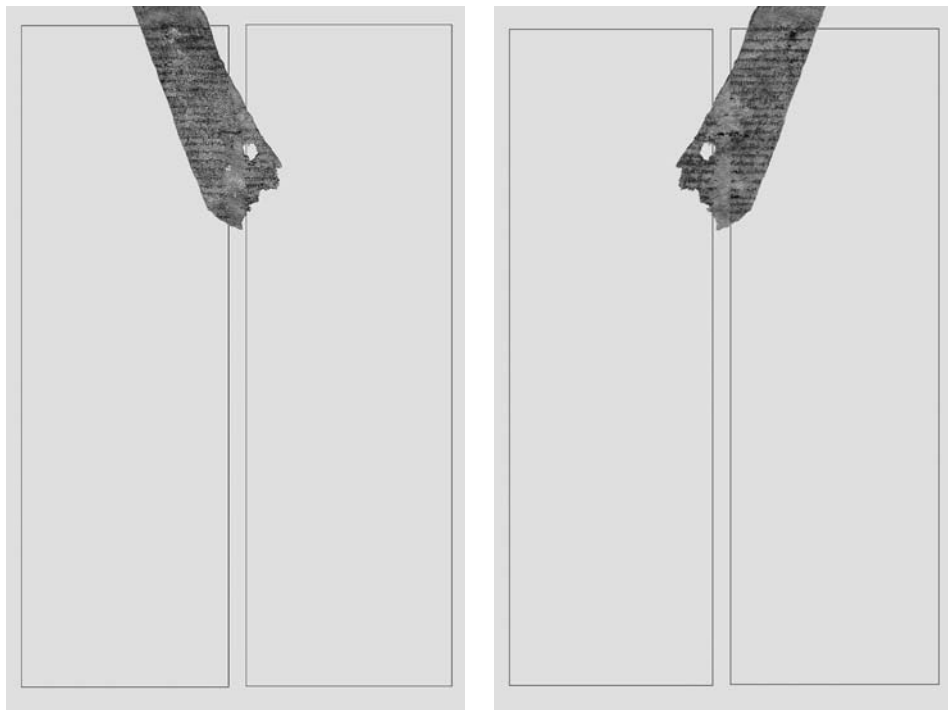
Wysokość liter waha się od 1 mm (litery niskie, np. a, c, e) do 2 mm (litery wysokie, np. b, d), szerokość interkolumnium wynosi 7 mm, szerokość górnego marginesu – 15 mm, szerokość kolumn jest niemożliwa do ustalenia. Tekst zapisany jest minuskułą karolińską.

Od razu w tym miejscu można odnieść się do zaproponowanego wyżej datowania zabytku i stwierdzić, że jest ono zupełnie nieprawdopodobne z punktu widzenia paleografii. Pismo, choć słabo widoczne, jest niewątpliwie minuskułą karolińską pozbawioną całkowicie cech pisma gotyckiego i jako takie powinno być datowane nie później (a nawet wcześniej) niż na wiek XII. Jedynym rozwiązaniem tej – pozornej, jak sądzę – sprzeczności jest założenie, że datowanie C-14 wskazuje na czas powstania nie tyle samego pergaminu, co zawartych w nim substancji organicznych.

Pomimo bardzo złego stanu zachowania i dużego stopnia nieczytelności tekstu udało się ustalić, że znaleziony pergamin zawiera fragmenty IV Księgi Ezdrasza. Na *recto* są to 4 Ezd 6.17-32 (kolumna lewa) oraz 7.7-12 (kolumna prawa), na *verso*: 4 Ezd 7.47-53 (kolumna lewa) oraz 7.77-89 (kolumna prawa). Ustalenie tekstu pozwala na przybliżoną rekonstrukcję wielkości karty – około 30 × 20 cm. Znaleziony fragment stanowi zatem około jednej dwudziestej jej całości (il. 2 a-b).

IV Księga Ezdrasza, zwana też Apokalipsą Ezdrasza, to księga apokryficzna Starego Testamentu powstała w języku semickim (hebrajskim lub aramejskim) około roku 100 n.e.³ Nie zachował się ani jej oryginał, ani pierwotny prze-

3 Oprócz właściwej Apokalipsy Ezdrasza (obejmującej rozdziały 3-14 IV Księgi Ezdrasza) uczeni wyróżniają w niej tzw. V Księgę Ezdrasza, pismo chrześcijańskie prawdopodobnie z II w. n.e. (rozdziały 1-2) oraz tzw. VI Księgę Ezdrasza, również pismo chrześcijańskie z III w. n.e. (rozdziały 15-16). Podstawowe informacje na temat IV Księgi Ezdrasza, zob. *Apokryfy Starego Testamentu*, oprac. R. Rubinkiewicz SDB, wyd. 2, Warszawa 2000, s. 372-374, tam też podstawowa literatura.



2. Przybliżona rekonstrukcja wielkości karty i kolumn tekstu oraz usytuowanie zachowanego fragmentu w stosunku do nich: a) *recto*; b) *verso*

kład na język grecki. Księgę tę znamy z późniejszych przekładów dokonanych z greki na języki: syryjski, etiopski, arabski, ormiański, gruziński, koptyjski oraz łacinę. Tekst łaciński⁴ – podstawowy dla ustalenia treści księgi – znany jest z pięciu wczesnośredniowiecznych kodeksów biblijnych⁵:

A – *Ambianensis* (Amiens, Bibliothèque communale, ms. 10; z opactwa w Corbie), spisany w początku IX w.; wymiary kart: 28 × 18 cm;

C – *Complutensis* (Madryt, Biblioteca de la Universidad central, ms. 31; z Alcalá de Heñares), spisany w IX-X w. prawdopodobnie w Toledo; wymiary kart: 49 × 36 cm;

4 Podstawowe wydania tekstu łacińskiego: R. L. Bensly, *The Fourth Book of Ezra. The Latin version edited from the mss. by the late Robert L. Bensly; with an introduction by Montague Rhodes James*, Cambridge 1895; B. Violet (hrsg.), *Die Esra-Apokalypse (IV. Esra)*, t. 1, *Die Überlieferung*, Leipzig 1910; L. Gry, *Les dires prophétiques d'Esdras (IV Esdras)*, t. 1-2, Paris 1938; *Biblia Sacra iuxta Vulgatam Versionem*, hrsg. R. Weber [et al.], Stuttgart 1969 (korzystałem z wydania trzeciego, poprawionego, Stuttgart 1983).

5 Dokładny opis kodeksów w: L. Gry, *op. cit.*, s. XI-XIII, tam też *stemma codicum*.

E – *Epternacensis* (Luksemburg, Bibliothèque nationale, ms. 264; z opactwa w Echternach), spisany w XI w.⁶;

M – *Mazarinaeus* (Paryż, Bibliothèque Mazarine, ms. 3-4; z Couvent de Cordeliers w Paryżu), spisany w XI w.; wymiary kart: 50,3 × 36 cm;

S – *Sangermanensis* (Paryż, Bibliothèque nationale, ms. lat. 11505; z opactwa Saint-Germain-des-Prés), spisany w 822 r. prawdopodobnie w Saint-Riquier; wymiary kart: 49 × 33 cm.

Ponadto do ustalenia łacińskiego tekstu IV Księgi Ezdrasza wykorzystuje się trzy kodeksy późniejsze:

L – *Legionensis* (León, Archivo catedralicio, ms. I, 3), spisany ok. 1300 r.; wymiary kart: 51,5 × 35 cm;

N – *Bruxellensis* (Bruksela, Bibliothèque royale, ms. 9107-9110), spisany w XII w.; wymiary kart: 50,3 × 30,6 cm;

V – *Abulensis* (Madryt, Biblioteca nacional, ms. 49 [ER 8]; z Avila), spisany w początku XIII w.; wymiary kart: 58 × 35 cm

oraz kilka innych kodeksów (w tym liturgicznych) zawierających jedynie małe jej fragmenty, z których dla nas najważniejszy jest:

I – *Legionensis*, palimpsest (León, Archivo catedralicio, ms. 15), spisany w VII w., zawierający fragmenty rozdziału VII⁷.

Kodeksy **S** i **A** tworzą w *stemma codicum* gałąź ϕ (tzw. „francuską”), zaś kodeksy **M**, **N**, **E (a)** oraz **C**, **V**, **L (b)** – gałąź ψ (tzw. „hiszpańską”)⁸.

Tekst znajdujący się na znalezionym w Gdańsku pergaminowym pasku to fragmenty wizji drugiej, zawierającej listę znaków poprzedzających koniec świata, oraz fragmenty wizji trzeciej, zawierającej opis sądu ostatecznego i przyszłego losu sprawiedliwych i grzeszników.

Prezentowany poniżej tekst podany został z zastosowaniem następujących reguł:

– Tekst znajdujący się na zachowanym fragmencie (nawet jeśli jest nieczytelny) podano czcionką pogrubioną, wszelkie ląkuny uzupełniając w nawiasie kwadratowym, również pogrubionym. Miejsca o lekturze niepewnej oznaczono w aparacie krytycznym jako *incerta*.

⁶ L. Gry, *op. cit.*, s. XIII nie podaje jego wymiarów, ograniczając się do stwierdzenia *grand format*.

⁷ Siglum **I** za wydaniem stuttgarckim, Gry stosuje na jego oznaczenie siglum **P**.

⁸ L. Gry, *op. cit.*, s. XIII.

– Pozostałą, niezachowaną część tekstu przynależną do zachowanych częściowo linii podano przeważnie za *Biblia Sacra iuxta Vulgatam Versionem*, ed. R. Weber OSB, wyd. 3, Stuttgart 1983, czcionką niepogrubioną w nawiasie kwadratowym również niepogrubionym.

– Występujące w zachowanej partii tekstu skróty rozwiązano w nawiasach zwykłych.

– W polskim przekładzie ks. Stanisława Mędali (według *Apokryfy Starego Testamentu*, oprac. R. Rubinkiewicz SDB, wyd. 2, Warszawa 2000) zaznaczono czcionką pogrubioną ustępy odpowiadające tekstowi znajdującemu się na zachowanym fragmencie karty.

RECTO

LEWA KOLUMNA

	et factum est] cu(m) audiss[em et surrexi s]up(er) [pedes	6.17
	meos et audiui et ecce uox loq]uens [et sonus eius] sic(ut) son(us) aq(ua)r[um mul-	
	tarum. et dixit ecce dies ueniunt] et [e]ri[t] quando app(ro)pin[quare	6.18
	incipio ut uisitem habitantes terr]a(m). et quando [inquire]re] inci[p]iam	6.19
5	ab eis qui iniuste nocuerunt iniusti]tia sua et quando supplet[a	
	fuerit humilitas sion. et cum supersig]nabit(ur) s(e)c(u)l(u)m q(uo)d incipiet p(er)t(ra)-	6.20
	nsire hec signa faciam libri aperie]nt(ur) ante facie(m) firmam(en)ti	
	et omnes uidebunt simul. et anniculi infan]tes loquent(ur) uocib(us) suis	6.21
	et pregnantes inmaturos parient infan]tes triu(m) et iiii-or me(n)-	
10	suum et uiuent et scirtabuntur. et semin]ata loca subito appare-	6.22
	bunt non seminata et plena promptuaria su]bito intuebu(n)t(ur)	
	uacua. et tuba canet cum sono quam cum omnes audie]rint subito terre-	6.23
	buntur. et erit in illo tempore debellabunt] amici amicos ut	6.24
	inimici et expauescet terra cum his qui inhabitant in eam] et uene fontiu(m)	
15	stabunt ut non decurrant in horis tribus. et erit omnis] q(ui) derelict(us) fue-	6.25
	rit ex omnibus istis quibus predixi tibi ipse saluabitur] et uidebit salua-	
	torem meum et finem seculi mei. et uidebunt qui recepti sunt] homines qui	6.26
	mortem non gustauerunt a natiuitate sua et mutabitur cor] inhabitanti-	
	um et conuertetur in sensum alium. delebitur enim malum et e]xtinguet(ur)	6.27
20	dolus. florebit autem fides et uincetur corruptela et oste]ndet(ur) uer-	6.28
	itas que sine fructu fuit tantis temporibus. et factum est cum] loquer[etur]	6.29
	mihi et ecce paulatim mouebatur locus super quem stabam super eum. et] di[xit a]d[me]	6.30
	hec ueni tibi ostendere et uenture nocti. si ergo iterum rogaueris et iterum ie]iunau-	6.31
	eris septem diebus iterum tibi renuntiabo horum maiora per diem. q]l(uonia)m a-	6.32
25	udita est uox tua apud altissimum.]	

4 terr]a(m) an in terr]a(m) *incertum*: terram MEN in terram CS₁ in terra AS₂V || 9-10 me(n)[[suum an me][[nsuum *incertum* || 10-11 appare|[bunt an appa|[rebunt *incertum*; semin]ata loca subito appare|[bunt: seminata loca subito apparebunt CM subito apparebunt seminata loca AES || 11 intuebu(n)t(ur) an intue-(n)tur *incertum*: intuentur MN inuenientur ACS inuenitur V || 12-13 terre|[buntur *incertum*: expauescent (expabescent) *codd.* || 16-17 salua|[torem: saluatorem MN salutare ACES || 20 oste]ndet(ur): ostendetur A₂ψ ostendebitur A₁S || 24-25 q](uonia)m a|[udita an q](uonia)m a|[uditu *incertum*: quoniam audita est MN quoniam auditu audita est ACS

Apokryfy Starego Testamentu, s. 382:

- 6.17 Posłuchawszy go, podniosłem się, nastawiłem uszu, a oto mówi głos, którego dźwięk był jak szum wielkich wód.
- 6.18 I rzekł: „Oto nadchodzą dni, kiedy zacznę nawiedzać mieszkańców ziemi,
- 6.19 kiedy zacznę badać tych, którzy niesprawiedliwie szkodzili swoją niesprawiedliwością, kiedy dopełni się upokorzenie Syjonu,
- 6.20 kiedy zostanie opieczętowany świat, który zacznie przemijać, wtedy uczynią te znaki: Otworzą się księgi przed obliczem sklepienia niebieskiego i zobaczą je wszyscy równocześnie;
- 6.21 jednoroczne niemowlęta podniosą głos i będą mówiły, kobiety ciężarne zrodzą przedwczesne dzieci, trzy- i czteromiesięczne, które będą żyły i swawoliły,
- 6.22 i natychmiast ukazać się pola zasiane jako niezasiane, pełne spichlerze staną się natychmiast pustymi,
- 6.23 trąba zabrzmi głosem i wszyscy, którzy ją usłyszą, bardzo się przestraszą.
- 6.24 W owym czasie przyjaciele będą zwalczali przyjaciół jak wrogów, ziemia zadrży ze strachu i zadrzą ci, którzy na niej mieszkają, źródła ustaną i nie popłynie z nich woda przez trzy godziny.
- 6.25 Ale ci, co przetrwają to wszystko, o czym ci mówiłem, będą zbawieni i zobaczą moje zbawienie i koniec tego wieku.
- 6.26 Oni także ujrzą ludzi, którzy nie zakosztowali śmierci od urodzenia; zmieni się serce ludzi i przemieni się w innego ducha.
- 6.27 Bo zło będzie zgładzone, wygaszony podstęp.
- 6.28 Zakwitnie wiara, a zepsucie będzie przezwycięzone. Wtedy ukaże się prawda, która przez tyle czasu była bez owocu”.
- 6.29 A gdy mi to mówił, miejsce, na którym stałem, powoli zaczęło drżeć.
- 6.30 Wtedy anioł rzekł do mnie: „Przyszedłem ci to pokazać oraz pokażę ci to, co ma nastąpić jeszcze nadchodzącej nocy.
- 6.31 Jeżeli znowu będziesz się modlił i znowu pościł przez siedem dni, ponownie oznajmię ci sprawy większe od tych,
- 6.32 ponieważ na pewno został usłyszany twój głos u Najwyższego”.

PRAWA KOLUMNA

- 10 **ig**[nis a sinistris uero aqua alta. semita autem est una sola 7.7-8
i(n)te[r eos posita hoc est ignis et aqua et non ca-
pit [semita nisi solummodo uestigium hominis. si autem data 7.9
dabit(ur) [ciuitas homini in hereditatem si non heres ante-
15 **posit]um** [periculum pertransierit quomodo accipiet
her]**edit**[atem suam. et dixi sic domine et dixit ad me sic est et 7.10
i[srahel] **pars.** [propter eos enim feci seculum et quando trans- 7.11
gressus [est adam constitutiones meas iudicatum est quod fac-
tum (est). et [facti sunt introitus huius seculi angusti et do- 7.12
20 **lentes** [et laboriosi
12-13 et non ca]]**pit:** et non capit **MN** ut non capiat **ACES**

Apokryfy Starego Testamentu, s. 383-384:

7. 7 po prawej stronie znajduje się **ogień**, a po lewej głęboka woda.
7. 8 **Między** ogniem i wodą znajduje się zaś tylko jedna ścieżka, nie **szersza** niż ślad stopy człowieka.
7. 9 Gdy uo miasto **otrzyma** człowiek w dziedzictwo, jak może objąć je w posiadanie, jeśli najpierw nie pokona **niebezpiecznego** przejścia?”
7.10 Odrzekłem: „Tak, panie!” On rzekł: „Tak ma się też **dział Izraela**. Ze względu na nich bowiem uczyniłem świat.
7.11 Ale kiedy Adam **przekroczył** moje rozporządzenia, zostało osądzone to, co on **uczynił**.
7.12 Przejścia tego świata stały się ciasne, uciążliwe i trudne, nieliczne, **niedogodne** i pełne **niebezpieczeństw** oraz wymagające wielkiego **mozołu**”.

VERSO

LEWA KOLUMNA

- et nunc uideo quoniam ad paucos pertinebit futurum saeculum] **iocu-** 7.47
nditatem facere multis autem tormenta. increuit enim in nos cor malum quod nos 7.48
abalienauit ab his et deduxit nos in corruptionem et itinera mortis ostendit nobis semitas
15 perditionis et longe fecit nos a uita et hoc non paucos sed paene omnes qui creati sunt⁹.
et respondit ad me et dixit audi me et instruum te et de] **seque**[nti cor- 7.49
ripiam te. propter hoc non fecit altissimus unum] **s(e)c(u)l(u)m s(ed) duo.** 7.50
tu enim quia dixisti non esse multos iustos sed pauco]s **impios** 7.51
uero multiplicari audi ad hec. lapides] **electos** 7.52

9 W liniach 13-15 nie zaznaczono tekstu zachowanego, ponieważ zły stan zachowania nie pozwala na jego identyfikację.

- 20 si habueris paucos ualde ad numerum eorum] **co(n)pone**
 eos tibi plumbum autem et fictile abundat. et dixi domine quomodo pot]erit. 7.53
- 12-13 iocu|[nditatem: iocunditatem AEMS iucunditatem C || 20 co(n)pone: conpones (compones) **codd.**

Apokryfy Starego Testamentu, s. 385:

- 7.47 „Teraz widzę, że do niewielu będzie należał świat przyszły dający radość, męki zaś dla wielu.
- 7.48 Rozrosło się bowiem w nas złe serce, które oddaliło nas od Twych przykazań i zaprowadziło do zepsucia. Ukazało nam ono drogi śmierci, sprowadziło na ścieżki zatracenia i oddaliło nas od życia. I przyszło to nie na nielicznych, lecz prawie na wszystkich, którzy zostali stworzeni”.
- 7.49 Odpowiadając mi, rzekł: „Słuchaj mnie, a pouczę cię i **znowu** cię napomnę.
- 7.50 Ze względu na to Najwyższy nie uczynił jednego **świata, lecz dwa**.
- 7.51 Ty, ponieważ powiedziałeś, że nie ma wielu sprawiedliwych, lecz niewielu, mnożą się zaś **bezbożni**, słuchaj odpowiedzi.
- 7.52 Przypuśćmy, że masz kilka **drogich** kamieni. Czy **porównałbyś** ich wartość z ołowiem i gliną, które znajdują się w dużej ilości?”
- 7.53 Odparłem: „Panie, jak **można** by to uczynić?”

PRAWA KOLUMNA

- tibi d]emonstrabit(ur) usq(ue) in n[ouissimis temporibus. nam de morte ser- 7.77-78
 mo q]uando p(ro)fect(us) fuerit te[rminus sententiae ab altissimo
 ut h]omo moriat(ur) receden[te inspiratione de corpore ut
 di]mittat(ur) iteru(m) ad eu(m) q(ui) d[edit adorare gloriam altissimi. pri-
 5 m]um q(ui)de(m) et si sint eor(um) q(ui) s[preuerunt et non seruauerunt uiam altis- 7.79
 simi et illor(um) q(ui) (con)te(m)pser[unt legem eius et eorum qui oderunt eos qui
 timent d(omi)n(u)m. hęc ins[pirationes inhabitationes non ingre- 7.80
 dient(ur) s(ed) uagantes [erunt amodo in cruciamentis, dolentes semper
 et tristes p(er) uii ui[as. uia prima quia spreuerunt legem 7.81
 10 altissimi. [se]cu(n)[da uia quia iam non possunt reuersionem bonam facere 7.82
 ut uiuant. t(er)tia [uia uident repositam mercedem his qui 7.83
 t]estam(en)to altissim[i crediderunt. quarta uia considerabunt sibi 7.84
 in nouissimis r[epositum cruciamentum. quinta uia uid- 7.85
 ent[es] alior(um) ab[itacula ab angelis conseruari cum silentio magno.
 15 ui uid(e)b(un)t que[madmodum de eis pertransientem cruciamentum. septima uia 7.86-87
 que om(n)ium [supradictarum uiarum maior est quoniam detabescunt in con-
 fusione et c[onsumuntur in honoribus et marcescunt in timo-
 ribus uiden[tes gloriam altissimi coram quem uiuentes pecca-
 ueru(n)t et c[onsumuntur in honoribus et marcescunt in timo-
 20 dic[a]ri. na[m eorum qui seruauerunt uias altissimi ordo hic est 7.88

quando [separari incipient a uaso corruptibili. in eo 7.89
te(m)pore [commemorare seruierunt cum labore altissimo et
om(n)i h[ora sustinuerunt periculum uti perfecte custodirent
leg[islatoris legem.

4-5 pri|m]um q(ui)de(m) et si sint: primum quidem et si sint MN primum quidem et si essent CLV primum; et si quidem esset A; s[preuerunt: spreuerunt EMVI spreberunt C inspirauerunt A || 6 illor(um): illorum CMNL eorum AV || 7 d(omi)n(u)m: dominum E deum CMVI eum A; hę: hae A₂ haee M₂ hee N haec A₁M₁ hec CV || 9 per uii (septem) uias om. AI || 11 t(er)tia an iii-a incertum || 12 t]estam(en)to: testamento ψ testamentis A || 13-14 uid]ent[es]: uidentes AI uidebunt ψ || 14 ab[itacula: habitacula CEMVI habitaculum A || 15 ui (sexta) uid(e)b(un)t incertum: sexta uia uidebunt CEMV sexta quia uidebunt N sexta uia uidentes AI || 16-17 con]fusione: confusione CEMVI confusionem A

Apokryfy Starego Testamentu, s. 386-387:

- 7.77 Albowiem skarb twoich uczynków został odłożony u Najwyższego, ale aż do czasów ostatecznych nie **będzie ci pokazany**.
- 7.78 Na temat śmierci takie pouczenie: **Kiedy nadejdzie** czas spełnienia Najwyższego, aby **człowiek umarł**, dusza z ciała odejdzie i **wyprawi się znowu do Tego, kto ją dał**, aby przede wszystkim adorować chwałę Najwyższego.
- 7.79 **Jeśliby jednak dusze należały do tych, którzy** wzgardzili drogami Najwyższego i nie podążali nimi, **do tych, którzy podeptali** Jego prawo, i do tych, którzy znienawidzili **bojących się Boga**,
- 7.80 te dusze **nie wejdą** do miejsca zamieszkań, lecz ustawicznie cierpiąc i smucąc się, **będą się błękały** w udrękach **na siedmiu drogach**.
- 7.81 Pierwsza droga: ponieważ wzgardzili prawem **Najwyższego**.
- 7.82 **Druga** droga: ponieważ już nie mogą nawrócić się do dobra, **aby żyli**.
- 7.83 **Trzecia** droga: oglądają nagrodę odłożoną dla tych, którzy uwierzyli w **przymierza Najwyższego**.
- 7.84 Czwarta droga: będą roztrząsali karę wyznaczoną dla nich w czasach **ostatecznych**.
- 7.85 Piąta droga: zobaczą, że **mieszkania innych** są strzeżone przez aniołów w wielkim milczeniu.
- 7.86 **Szósta droga: widzą**, że z tych cierpień muszą przechodzić do mąk.
- 7.87 Siódma droga, **która jest** najgorsza ze **wszystkich** wymienionych, gdy będą marnieć ze **zmieszania**, płonąć ze wstydu, schnąć ze **strachu, widząc** chwałę Najwyższego, wobec którego żyli w **grzechach** i wobec którego zaczną być w czasach ostatecznych **sądzeni**.
- 7.88 Natomiast taki jest los tych, którzy zachowali drogi (Najwyższego), **kiedy** zaczną odłączać się od zniszczalnego naczynia.
- 7.89 Przebywając w tym **czasie**, służyli pracą Najwyższemu i **każdej** godziny znosili niebezpieczeństwo, aby doskonale strzec prawa **Prawodawcy**.

Analiza zamieszczonego powyżej aparatu krytycznego wskazuje, że kodeks, którego fragment odnaleziono w Gdańsku, należeć musiał do tzw. gałęzi „hiszpańskiej” (ψ) *stemma codicum*. Szczególnie bliska wydaje się jego relacja do kodeksów **M** i **N** (a czasami również **E**) z podgałęzi **a**. Wskazują na to zwłaszcza następujące fakty¹⁰:

- 6.22 (*recto*, lewa kolumna 10): *semin]ata loca subito appare[bunt* wedle lekcji kodeksów **CM**, wbrew lekcji kodeksów **AES** (*subito apparebunt seminata loca*);
- 6.22 (*recto*, lewa kolumna 11): *intuebu(n)t(ur)* lub *intue(n)tur* (lekcja niepełna) wedle lekcji kodeksów **MN** (*intuentur*), wbrew lekcji kodeksów **ACSV** (*invenientur* lub *invenitur*);
- 6.25 (*recto*, lewa kolumna 16-17): *salua|[torem* wedle lekcji kodeksów **MN**, wbrew lekcji kodeksów **ACES** (*salutare*);
- 6.28 (*recto*, lewa kolumna 20): *oste]ndet(ur)* (poprawne *futurum primum* trzeciej koniugacji) wedle lekcji kodeksów gałęzi ψ (oraz drugiej ręki kodeksu **A**), wbrew lekcji kodeksów **A** (pierwsza ręka) i **S** (*ostendebitur* – niepoprawne *futurum primum*, zbudowane według paradygmatu drugiej koniugacji);
- 7.8 (*recto*, prawa kolumna 12-13): *et non ca]l]pit* wedle lekcji kodeksów **MN**, wbrew lekcji kodeksów **ACES** (*ut non capiat*);
- 7.79 (*verso*, prawa kolumna 4-5): *pri|m]um q(ui)de(m) et si sint* wedle lekcji kodeksów **MN**, wbrew lekcji kodeksów **CLV** (*primum quidem et si essent*) oraz **A** (*primum; et si quidem esset*);
- 7.79 (*verso*, prawa kolumna 5): *s[preuerunt* wedle lekcji kodeksów **EMVI** oraz **C** (*spreberunt*), wbrew lekcji kodeksu **A** (*inspirauerunt*);
- 7.79 (*verso*, prawa kolumna 6): *illor(um)* wedle lekcji kodeksów **CMNL**, wbrew lekcji kodeksów **AV** (*eorum*);
- 7.79 (*verso*, prawa kolumna 7): *d(omi)n(u)m* wedle lekcji kodeksu **E**, wbrew lekcji kodeksów **CMVI** (*deum*) oraz **A** (*eum*);
- 7.80 (*verso*, prawa kolumna 7): *hę* (pisane przez *e caudatum*) wedle lekcji kodeksów **A** (druga ręka, *hae* poprawione z *haec*), **M** (druga ręka, *haee* poprawione z *haec*) oraz **N** (*hee*), wbrew pierwszym ręką kodeksów **AM** oraz lekcjom kodeksów **CV** (*hec*);
- 7.83 (*verso*, prawa kolumna 12): *t]estam(en)to* wedle lekcji kodeksów gałęzi ψ , wbrew lekcji kodeksu **A** (*testamentis*);

¹⁰ Pewna niekompletność danych w poniższym zestawieniu (podobnie jak w aparacie krytycznym) wynika z ich niekompletności, a czasami wręcz sprzeczności w wydaniach.

- 7.87 (*verso*, prawa kolumna 16-17): *con]fusione* wedle lekcji kodeksów **CEMVI**, wbrew lekcji kodeksu **A** (*confusionem*).

Można w związku z tym przypuszczać, że również dwa następujące miejsca miały lekcję kodeksów **MN(E)**:

- 6.18 (*recto*, lewa kolumna 4): *terr]a(m)* (wedle lekcji kodeksów **MNE**), a nie *in terr]a(m)* (wedle lekcji kodeksu **C** i pierwszej ręki **S**) – kodeksy **AV** oraz druga ręka **S** dają tu *in terra*;
- 6.32 (*recto*, lewa kolumna 24-25): *q](uonia)m a|[udita est* (wedle lekcji kodeksów **MN**), a nie *q](uonia)m a|[uditu audita est* (wedle lekcji kodeksów **ACS**).

Jedynie w jednym miejscu kodeks „gdański” podąża – jak się wydaje – za lekcją kodeksu **A** (oraz palimpsestu **I**) – 7.85 (*verso*, prawa kolumna 13-14): *uid]]ent[es* wobec *uidebunt* kodeksów z gałęzi ψ .

Zły stan zachowania zabytku gdańskiego nie upoważnia z pewnością do stawiania zbyt odważnych tez, tym niemniej wydaje się, że w czterech miejscach jego lekcje nie są poświadczone przez dotychczas znane kodeksy:

- wspomniane już 6.22 (*recto*, lewa kolumna 11): jeśli rzeczywiście w gdańskim kodeksie znajduje się lekcja *intuebuntur*, mielibyśmy do czynienia z poprawieniem formy *praesens* (a raczej niepoprawnego *futurum primum*, zbudowanego według paradygmatu trzeciej koniugacji) *intuentur* na poprawną formę *futurum primum* drugiej koniugacji;
- 6.23 (*recto*, lewa kolumna 12-13): wydaje się (choć miejsce jest bardzo zniszczone), że można by tu czytać *terre]]buntur*, z pewnością łatwiej niż poświadczone przez kodeksy *expauescent*;
- 7.52 (*verso*, lewa kolumna 20): wydaje się, że mamy tu do czynienia z formą *co(n)pone* (w miejsce poświadczonej przez kodeksy *conpones*), jako że nie jest raczej możliwe, aby kopista przeniósł do następnej linii jedynie ostatnią literę słowa;
- 7.86 (*verso*, prawa kolumna 15): wydaje się, że należy tu czytać *ui uid(e)-b(un)t* (*ui* jest liczebnikiem porządkowym [*sexta*] zapisanym cyframi rzymskimi) w miejsce poświadczonych przez kodeksy *sexta uia uidebunt* (**CEMV**), *sexta quia uidebunt* (**N**) oraz *sexta uia uidentes* (**AI**).

W charakterze konkluzji należy stwierdzić (ze sporą dozą prawdopodobieństwa), że mamy do czynienia z fragmentem kodeksu biblijnego, który należałoby sytuować w *stemma codicum* w podgałęzi **a** gałęzi ψ i który (zważywszy na jego pismo – patrz wyżej) może być datowany (podobnie jak reprezentujące ją kodeksy **MNE**) na okres około wieku XI. Prawdopodobnie, tak jak wiele

innych wczesnośredniowiecznych kodeksów, mógł on (a raczej to, co jeszcze z niego wtedy pozostawało) w XV wieku być wykorzystany w Gdańsku przez introligatorów do oprawy nowych ksiąg¹¹. Pergaminowy pasek, który trafił do latryny, byłby odrzutem z takiej introligatorskiej działalności¹².

Summary

Tomasz Płóciennik *Apocalypse in the latrine. The discovery of a fragment of a parchment leaf containing the text of IV Esdras on a lot in the City of Gdansk*

A fragment of a parchment leaf, inscribed on both sides with Carolingian minuscule script in two columns, was found inside of a latrine (dated to the 14th-15th century) during excavations conducted by the Gdańsk Archaeological Museum on the site of Klesza Street in Gdańsk in January 2009. It was possible to establish that the discovered parchment contains fragments of the Fourth Book of Ezra: on the *recto* 4 Ezd. 6.17-32 and 7.7-12, and on the *verso* 4 Ezd. 7.47-53 and 7.77-89. An in-depth analysis of the preserved fragment and a comparison to the text of currently known codices containing the Fourth Book of Ezra have indicated that the codex whose fragment was found in Gdańsk must have belonged to the so-called “Spanish” branch of the *stemma codicum* and that it should be dated to ca. the 11th century.

11 Przykłady takiego postępowania introligatorów znane są również z piętnastowiecznego Gdańska. W zbiorach Biblioteki Gdańskiej PAN znajdują się trzy kodeksy w piętnastowiecznych oprawach (Ms 1903, 1966, 1967), przy których sporządzaniu wykorzystano pergaminowe karty dziesięto- jedenastowiecznych kodeksów biblijnych (zawierające m.in. fragmenty ksiąg Jeremiasza, Ezechiela, Daniela oraz Dziejów Apostolskich).

12 Możliwy do przytoczenia kontrargument dla wczesnego datowania kodeksu, w postaci, że mamy w istocie do czynienia nie z minuskułą karolińską, lecz z wzorującą się na niej włoską piętnastowieczną minuskułą humanistyczną, jest (pomijając szczegółowe cechy pisma, niestety dość słabo widocznego) nie do przyjęcia właśnie z tego powodu, że nie można sobie wyobrazić, aby do latryny trafił destrukcyjnie uszkodzony kodeks (na dodatek biblijnego), kilka (najwyżej kilkanaście) lat wcześniej sprowadzonego z Włoch.

Spis rzeczy

Studia i materiały

Michał Spandowski *Polskie zbiory inkunabułów zniszczone, rozproszone i przemieszczone w czasie i w wyniku II wojny światowej* 5

Michał Spandowski *Inkunabuły dawnej Biblioteki Miejskiej w Lubaniu* 37

Tomasz Płóciennik *Apokalipsa w latrynie, czyli o odkryciu fragmentu pergaminowej karty zawierającej tekst IV Księgi Ezdrasza na parceli Głównego Miasta w Gdańsku* 79

Piotr Paluchowski *Kompozycja graficzna kart tytułowych gdańskich kalendarzy XVI-XVII wieku* 91

Małgorzata Biłozór-Salwa *Paryski Karuzel 1612 roku, czyli skały tryskające winem, grające góry i tańczące konie na usługach propagandy władzy* 113

Michał Choptiany *Jan Brożek, czytelnik Piotra Ramusa. Rekonesans* 137

Arkadiusz Wagner *Nieznane cymelia introligatorstwa średniowiecznego w Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika* 177

Ewa Bielińska-Gałas *Piętnastowieczny graduał franciszkanów-obszerników w Głubczycach ms. BOZ 151. Charakterystyka zawartości, próba odtworzenia dziejów* 211

Krzysztof Kossarzecki, Sławomir Szyller *Rękopisy Biblioteki Załuskich w Sankt Petersburgu* 243

Irina S. Zwieriewa *Habent sua fata libelli. Z dziejów polskich księgozbiorów prywatnych włączonych do Cesarskiej Biblioteki Publicznej w latach 1832-1850* 259

Waldemar Graczyk *Zakupy antykwaryczne i legaty testamentowe jako źródła powiększania zasobu starych druków Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku po 1945 roku* 289

Jolanta M. Marszalska *Starovolsciana w zbiorach starych druków Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Tarnowie* 303

Agata Pietrzak *Kilka uwag terminologicznych na marginesie Formatu MARC 21 rekordu bibliograficznego dla dokumentu ikonograficznego* 317

Jakub Kalinowski *Podstawowe elementy opisu dzieła i realizacji w standardach RDA (Resource Description and Access) i ISBD (International Standard Bibliographic Description) i ich zapis w formacie MARC 21* 327

Recenzje

Krzysztof Klincewicz, Marcin Żemigala, Michał Mijal, *Bibliometria w zarządzaniu technologiami i badaniami naukowymi*, Warszawa 2012 (**Bartłomiej Siek**) 337

Agnieszka Bartoszewicz, *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012 (**Halina Manikowska**) 340

Liturgia w klasztorach paulińskich w Polsce. Źródła i początki, red. Remigiusz Pośpiech, Opole 2012 (**Sonia Wronkowska**) 345

Contents

Studies and Materials

Michał Spandowski *Polish collections of incunabules destroyed, scattered and dislocated in the time of and as a result of World War II* 5

Michał Spandowski *Incunables from the former Municipal Library in Lubań* 37

Tomasz Plóciennik *Apocalypse in the latrine. The discovery of a fragment of a parchment leaf containing the text of IV Esdras on a lot in the City of Gdansk* 79

Piotr Paluchowski *Graphic composition of title cards for Gdańsk calendars of the 16th and 17th century* 91

Małgorzata Biłozór-Salwa *The Paris Carrousel of 1612* 113

Michał Choptiany *Joannes Broscius, a reader of Petrus Ramus. A reconaissance* 137

Arkadiusz Wagner *Unknown cimelia of medieval bookbinding in Universtity Library in Toruń* 177

Ewa Bielińska-Galas *A Fifteenth-century Franciscan Observantist gradual in Głubczyce, ms. BOZ 151. Characteristics of contents, an attempt to recreate history* 211

Krzysztof Kossarzecki, Sławomir Szyller *Polish manuscript collections in St. Petersburg. Research on the Załuski Library's collections* 243

Irina S. Zwieriewa *Habent sua fata libelli. From the history of Polish private collections included in the Imperial Public Library in the years 1832-1850* 259

Waldemar Graczyk *Antiquarian purchases and estate bequests as sources for the augmentation of assets of old prints in the Seminary Library in Płock after 1945* 289

Jolanta M. Marszałska *Starovolsciana in the collection of old prints in the Seminary Library in Tarnów* 303

Agata Pietrzak *Some terminological side-notes on the MARC 21 format for bibliographic data – visual materials* 317

Jakub Kalinowski *Basic elements of the description of works and the implementation of RDA (Resource Description and Access) and ISBD (International Standard Bibliographic Description) standards, and their entry in the MARC 21 format* 327

Reviews

Krzysztof Klincewicz, Marcin Żemigala, Michał Mijal, *Bibliometria w zarządzaniu technologiami i badaniami naukowymi*, Warszawa 2012 (**Bartłomiej Siek**) 337

Agnieszka Bartoszewicz, *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012 (**Halina Manikowska**) 340

Liturgia w klasztorach paulińskich w Polsce. Źródła i początki, red. Remigiusz Pośpiech, Opole 2012 (**Sonia Wronkowska**) 345